

De Van Dale Woord van het Jaar-verkiezing voor 2024 is op de klippen gelopen. Dat woord wordt ieder jaar gekozen om terug te kijken op de ontwikkeling van de taal in het voorgaande jaar. De verkiezing is dit jaar gekaapt door actiegroepen die oproepen al dan niet te stemmen op bepaalde van de geselecteerde woorden. “De berichten rondom deze woorden zijn ontaard in een zeer onprettige maatschappelijke discussie en daarmee schiet de verkiezing haar doel voorbij.”² Daarom is besloten te stoppen met de Woord-verkiezing voor 2024. Van Dale kiest dit jaar zelf welk woord het jaar typeert. Naar aanleiding van de heftige reacties op de verkiezing van dit jaar, die de tijdgeest illustreren, is het Van Dale Woord van het Jaar 2024 in Nederland: polarisatie. Polarisatie als zelfgekozen woord van het jaar dat de tijdgeest illustreert. Raker kan het bijna niet, korter ook niet en ondemocratischer ook niet. Een noodsprong van Van Dale in een verwarrende tijd; het is een passende illustratie.

Dit hoofdstuk, waarin ik kort de politieke, economische en sociale veranderingen die in ons land en de bredere omgeving opdoemen, schets, bevat ook voornamelijk illustraties. Duiden zou een te sterke term zijn omdat dit waarschijnlijk tot mislukking gedoemd is. Duiding, succesvolle duiding, komt pas tot stand wanneer de oorzaken van politieke en maatschappelijke onzekerheden helderder zijn en breder gedeeld worden. Dat is nu niet het geval. De Gruyter, die ik hier aanhaal, ziet dat voorlopig niet gebeuren, en Meeus, de tweede auteur die ik hier opvoer, maakt duidelijk dat het terugdringen van de polarisatie waarop de redactie van Van Dale’s woordenboek uitkomt, niet gediend is bij de helderheid en de vereenvoudiging die nu eis en gemeengoed zijn in de politiek.

‘Eerst holt de staat zichzelf uit, dan gaan burgers meedoen’

Het is de alarmerende kop boven een artikel van De Gruyter (De Gruyter 2024) in NRC Handelsblad. De Gruyter, wetenschapper en journalist, hekelt in dat artikel de uitholling van het gezag van de staat en zijn vertegenwoordigers

2 Zie <https://woordvanhetjaar.vandale.nl/nl>.

en daarmee eigenlijk ook uitholling van de staat zelf. En de staat is daar zelf schuldig aan, zegt zij: 'Als treinen niet meer op tijd rijden, als rechters het groeiend aantal rechtszaken niet meer aankunnen, als dure medicijnen opeens niet meer vergoed worden, als scholen nog maar vier dagen open zijn (...) en als uitkeringen worden geregeld met algoritmes die niemand meer kan corrigeren, ook al blijkt dat nodig, dan degradeert de staat stelselmatig zijn eigen symbolen, dienstverlening en vertegenwoordigers. Die vertegenwoordigers dienden vroeger het algemeen belang, nu zijn het managers die targets moeten halen en die zuchten onder plannings- en terugmeldingsverplichtingen van hun politieke meesters. Het algemeen belang als richtpunt en deugd.'

Hoe kunnen we dit terugdraaien, vraagt Caroline de Gruyter zich af. 'Door naar de wortel van het probleem te gaan. Niet herverdeling is de oplossing, maar respect' (De Gruyter 2024). De overheid als kracht ten goede. Het is een analyse van de maatschappelijke dynamiek in een column. De Staatscommissie Rechtstaat (2024) doet daar nog een flinke schep bovenop en concludeert dat de overheid de belofte van de rechtstaat heeft gebroken. Die belofte houdt in dat de burger door de overheid beschermd wordt tegen machtsmisbruik en dat de burger uitmaakt hoe die overheidsmacht in elkaar zit. Deel van die belofte is ook dat de burger ondersteuning krijgt als dat nodig is. Hier zijn 'de staat' en zijn organen het probleem, als ondermijning van de rechtstaat zelfs. Sommige mensen zijn in die staat zo teleurgesteld, dat ze in complotten zijn gaan geloven en de overheid het recht ontzeggen om zich nog met hen te bemoeien; ze verklaren zich soeverein, deel van een bredere beweging waarin burgers zich afkeren van de staat. Velen in deze groep geloven dat de Nederlandse overheid geen legitieme macht over hen uitoefent en dat de Nederlandse wet- en regelgeving niet op hen van toepassing is (AIVD 2023). Burgers gaan meedoen met de afbraak. De overheid moet dus weer een kracht ten goede worden en het respect verdienen dat ze zo nodig heeft om effectief te kunnen besturen.

Meeus (2024) is de tweede die ik hier opvoer om te illustreren hoeveel lastiger de omgeving van de politie is geworden. Hij schreef een essay over duidelijkheid in de politiek. Duidelijkheid is de nieuwe trend; duidelijkheid en eenvoud in analyses en in terminologie: van kopvoddentaks tot een mede-Kamerlid als heks. Die vereenvoudiging van de werkelijkheid tot simpele categorieën, door Fortuyn geïntroduceerd en door Geert Wilders tot zijn belangrijkste politieke instrument uitgebouwd, lijkt aantrekkelijk, maar blijkt aldus Meeus, bij uitstek de strategie die tot radicalisering ter rechter en ter linkerzijde leidt. Het oplossend vermogen zit juist niet in de brede en soms discriminerende vereenvoudiging van de werkelijkheid, maar in een goede en gedetailleerde kennis van de werkelijkheid. Met helderheid en vereenvoudigingen win je wel stemmen, maar los je geen problemen op waarvoor je de medewerking van andersdenkenden nodig hebt. Voor goed bestuur is dus niet alleen het respect dat De Gruyter aandraagt nodig, maar, zo betoogt Meeus, ook vertrouwelijkheid,

de mogelijkheid om compromissen te sluiten, ook om onduidelijk of wollig te zijn ter wille van de bestuurbaarheid van een land. En het slechte nieuws is dat politieke onrust en sociale uitdagingen meer bemiddeling en afstand tot idealen vereisen, meer pragmatisme dus, dan krachtig lijkende duidelijkheid. We hebben niet de vereenvoudiging van de werkelijkheid tot de duidelijkheid van de politieke activist nodig, de activist die zich niet laat temmen door compromissen, maar compromisbereidheid en het behoud van vertrouwelijkheid ter wille van de bestuurbaarheid. Waar verbinding niet mogelijk is, verdiept het conflict en is chaos, de angst van Meeus, het eindpunt.

Opnieuw een analyse, nu in een essay en een pleidooi voor vertrouwelijkheid in politiek en bestuur om compromissen mogelijk te maken. Zo'n volgehouden vertrouwelijkheid vormde ook de basis voor de pacificatiepolitiek in Nederland in de twintigste eeuw,³ die bestuurbaarheid voor transparantie stelde en die decennialang een bestuurbaar Nederland mogelijk maakte. Meeus bepleit de terugkeer ervan. De pleidooien van De Gruyter en Meeus zijn twee stemmen in een nog steeds groeiende rij van publicaties die proberen om de politieke en economische instabiliteit die de wereld in zijn greep heeft te duiden.

Tijdelijke verstoring of permanente complicatie

Ontregeling en angst voor chaos zijn de thema's van Meeus. Die angst is de afgelopen jaren reëler geworden. In 2016 gebruikte ik in mijn studie over politieke chefs (Van Reenen 2016) het begrip 'critical junctures', om de toen al herkenbare ontregeling van de samenleving te verklaren. Het zijn de knooppunten waarin – doorgaans onverwacht – politieke en sociale verhoudingen gaan wringen en ontregeld raken. De bestaande orde voldoet niet meer. Wanneer de instabiliteit en de onrust die daar het gevolg van zijn zich verdiepen, komt langzamerhand de angst voor een ongeregelde toekomst op. Spanningen, onzekerheid en conflict zijn de kenmerken van critical junctures, en de vraag hoe ze moeten worden geduid en moeten worden aangepakt, wordt vaak na jaren tobben, analyseren en proberen beantwoord. Politieke conflicten manifesteren zich niet alleen in onze steden en op onze rijkswegen via trekkers van boeren en mensen die zich vastplakken aan asfalt, maar richten zich via bedreigingen en intimidaties op steeds meer politici en bestuurders, om maar niet te spreken van rechters, advocaten en getuigen. Ze hebben inmiddels ook de burelen van Van Dale's woordenboeken bereikt. In deze analyse is de verstoring tijdelijk, echt een crisisperiode die voorbijgaat. Er worden altijd

3 Lijphart (1968) beschreef deze in zijn *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Daarin maken politieke elites geheime afspraken die de bestuurbaarheid van het land in stand houden en die elites tegelijkertijd ruimte geven om ten opzichte van hun leden en volgers een veel radicalere toon aan te slaan dan binnenskamers.

nieuwe manieren gevonden om een crisis te beheersen. Onrust, politieke onrust, is een tijdelijk fenomeen, er ontstaat steeds na kortere of langere tijd een aanpassing die ook een nieuwe ordening betekent (De Rooy 2014).

Ook de publicaties van Boutellier bijvoorbeeld, een van de denkers over de politie, zijn steeds pogingen tot duiding van de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in verband met de politie. Hij schrijft dat ‘veiligheidsproblemen van de 21ste eeuw vaak het karakter hebben van “wicked problems” (letterlijk “moeilijk tembaar”): er liggen meestal meerdere oorzaken aan ten grondslag, ze hebben vaak een internationaal karakter, de aanpak vraagt om een grote technologische of procesmatige expertise. Ze zijn in feite vaak te multidimensionaal voor de politie om ze aan te pakken.’ Je doet wat, maar lost niets op, het blijft terugkomen (Boutellier z.j.).

Moeilijk tembare problemen zijn bij hem minder het product van een tijdelijke verstoring of crisis zoals Meeus en De Gruyter menen, dan een gevolg van wat met een paraplueterm ‘complexiteit’ van de samenleving heet. Het betreft bij Boutellier, een aanhanger van de Pools-Engelse socioloog Zygmunt Bauman, geen tijdelijke verstoring die verdwijnt wanneer de crisis is opgelost, maar voor de voorzienbare toekomst een permanent gegeven. Complexiteit en wellicht de verdere groei ervan zijn permanente gegevens en geen tijdelijke crisisachtige verschijnselen. Bauman ziet samenlevingen vloeibaar worden als gevolg van de steeds grotere tijdelijkheid van moderne relaties. Mensen als wegwerpproducten.⁴ Die analyse is sterk gerelateerd aan analyses van de informatietechnologie en de mondiale revolutionerende groei ervan. Twee verklaringen dus voor eenzelfde verschijnsel. De eerste zegt: er is sprake van een tijdelijke verstoring waar we van herstellen, de orde herneemt zich. De ander vreest een permanent gegeven waar we mee moeten leren leven en waarin we zelf onherkenbaar veranderen.

Voor het antwoord op de vraag hoe de politie zich zou moeten ontwikkelen, is het van eminent belang of de polarisatie en de politieke instabiliteit die nu ervaren worden een tijdelijk karakter hebben, een hobbel zijn die genomen moet worden waarna het weer rustiger wordt, of een doorgaande beweging, misschien zelfs versnellend naar meer complexiteit binnen en tussen samenlevingen. Dat antwoord hebben wij nog niet.

4 Ik doe hier Bauman natuurlijk tekort. Maar ik heb hier niet meer nodig dan dit element van zijn werk.

Geopolitieke instabiliteit

En toen werd het 2025, het jaar waarin een nieuwe president in de VS een einde maakt aan de bestaande wereldorde die gedomineerd werd door dat land, door het geloof in de uitgangspunten van het democratisch liberalisme, door het geloof in internationale instituties, door haar marktdenken en vrij-handelsuitgangspunten, door haar steun voor internationale verdragen en haar bereidheid om die internationale orde met behulp van sancties, van dreiging en eventueel van geweld in stand te houden. Die VS trekt zich terug en stelt de wereld en dus ook ons land voor ongekennde uitdagingen. Vergroting van instabiliteit en wellicht van complexiteit is het gevolg naast het nieuwe gegeven van de toegenomen militaire en hybride dreiging vanuit Rusland en de schrik dat de VS niet automatisch meer de verdediging van Europa voor haar rekening zal nemen. Van het abstracte van de term geopolitieke instabiliteit naar de concretisering die de trendanalyse Nationale Veiligheid geeft. Die Trendanalyse van 2024 meldt dat veel dreigingen de afgelopen twee jaar zijn verergerd. ‘Ook voor onder andere georganiseerde criminaliteit, extremisme en geopolitieke en hybride dreigingen is de situatie verslechterd. Hierbij gaat het om de thema’s: internationale en militaire dreigingen; economische dreigingen; ongewenste inmenging en beïnvloeding van de democratische rechtsstaat, met de bijbehorende onderwerpen spionage, georganiseerde criminaliteit, hybride operaties en ongewenste buitenlandse inmenging; het thema bedreiging vitale infrastructuur en, tot slot, polarisatie, extremisme en terrorisme. Dit laatste thema met uitzondering van het onderdeel polarisatie’ (Analistennetwerk Nationale Veiligheid 2024). Het zijn gestapelde dreigingen geworden.

Een nieuwe realiteit dient zich aan. Weerbaarheid is het nieuwe thema voor de burger en voor de overheid. De regering investeert op ongekennde wijze in de strijdkrachten en dringt er bij de bevolking op aan om noodpakketten aan te schaffen voor het geval er zich calamiteiten voordoen waarbij burgers op zichzelf worden aangewezen. Een ongekend nieuwe werkelijkheid ontvouwt zich.

Burgers als toeschouwers en mobiliseerbaar potentieel (Ruling the void)

Peter Mair schreef in 2013 een korte studie over het besturen van westerse democratieën. De kern van zijn betoog is, dat die democratieën in de twintigste eeuw voornamelijk waren gebouwd op politieke partijen die een ideaal nastreefden of een gedeeld belang hadden. Het waren emancipatievehikels, van bijvoorbeeld in ons land, socialisten, protestanten, katholieken en liberalen die aan het eind van de negentiende eeuw naar macht streefden om die idealen te verwerkelijken. De leden waren actief en invloedrijk, sturend ook, de voormannen en vrouwen met hen verbonden. Toen tegen het eind van de